

Kapıkulu Kavramının Dünü ve Bugünü

Doç. Dr. Toktamış ATEŞ

Siyasal bilim günümüz toplumsal bilimleri arasında, yöntem ve amaçları açısından çok tartışılan bir bilim dalı durumundadır. (*) Bilimin amacı dünyaya yön vermek olduğuna göre; bilim adamı kaçınılmaz bir şekilde bir şekilde bir takım bekleyişler içinde olacaktır ve bilim adamının bir takım varsayımları olacaktır. Bilimin, salt araştırmacının bireysel kuşku ve arayışlarını yanıtlamak, şeklindeki bir tanımın; günümüz ve özellikle ülkemiz koşulları açısından hiç bir anlamı ve değeri olmaması gerekir. Bilim, toplumun gereksinmelerini yanıtlamak sorumluluğundadır.

Bu düşüncelerin ışığı altında bakıldığında, siyasal bilimdeki farklı yaklaşımlar konuyu ele alış açısından farklı tutumlar ortaya çıkarmaktadır. Toplumu bir laboratuvar gibi görerek ve incelenen bir mikro örnekten genellemeler yaparak tümevarım yöntemiyle sonuçlara ulaşmak ve toplumu yorumlamak istemek, kuşkusuz saygın bir çabadır. Ancak bu tip çalışmalarda iki olumsuz yön görülmektedir. Kimi araştırmacılar genelleştirme yapmaktan kaçınmakta ve örnekle toplum arasındaki bağı kopararak, örneğin sınırları için verdikleri bir fotoğrafla yetinmektedirler. Kimileri ise tam tersi tavır takınmakta ve ufak bir örnekten aşırı ve haksız genellemelere gitmektedirler. Ayrıca bu genellemelere giderken, mikro düzeyde gözlenmesi mümkün olmayan, ancak makro düzeyde belirleyici bazı temel ilişki ve kavramları da göz önüne alamamaktadırlar.

(*) Bu yazının bitmiş olduğunu sandığım ilk taslağı değerli arkadaşım ve meslekdaşım Prof. Dr. İter Turan tarafından, her zamanki saygın titizliği ile incelenip eleştirildiği zaman, metinde önemli ölçüde değişiklik yapmak gereğini duydum. Ancak bence çok değerli olan eleştirileri, temel bazı anlayışlarda aramızda önemli farklar olmasını ortadan kaldıramadı. Bu konuda kendimi sorumlu sayarak, hepimize ışık tutmaya çalışan kesintisiz çabaları için teşekkür etmek isterim.

Siyasal bilimdeki bir başka yaklaşım, toplumsal olayların tarihsel süreç içinde teknik gelişme ve teknik gelişmeye bağlı olarak ilişkileriyle açıklanması gerektiği konusundaki bir varsayımın konuya eğilidir. Bu yaklaşıma göre, mikro'yu gözlerken, makro hakkındaki bir bekleyiş her zaman canlılığını korumaktadır. Toplumun yorumunun ana çizgileri bir anlamda veridir, fakat tartışma dışı tutulmamaları gerekir. Ancak bu yaklaşımın da olumsuz bir yönü olabilmektedir ki; bu olumsuz yön, kimi araştırmacıların toplumu yorumlarken bekleyişleri konusunda kesin bir tavır takınmaları ve toplumsal ve siyasal olaylarla kurumları, salt bu bekleyişleri yönünde görmek istemeleri olmaktadır.

Biz bu yazımızda çok kısa bir, tarihsel - kuramsal yaklaşım içinde olacağız. Zira «Devlet Görevlileri» kavramı tarihimizin hemen her döneminde şu ya da bu isim altında kaçınılmaz bir şekilde görülürken, çoğu kez de bir tek ortak kavramla, «Kapıkulu» kavramıyla adlandırılmaktadır. Oysa «Kapıkulu» olarak adlandırılan devlet görevlilerinde, toplumsal dinamizme bağlı olarak, köken ve bekleyişleri açısından ondokuzuncu asrın ortalarında başlayan değişim, aynı kavramla çok farklı iki grubun anlatılmasının karmaşıklığını doğurmaktadır. Aşağıda, fazla ayrıntılı olmamakla birlikte anahatlarıyla açıklayacağımız üzere, Ortaçağ Türk - İslâm Devletlerinden Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılına gelene dek, tümünde ortak özellikler, benzer köken, ve bekleyişler gözlenen bir devlet görevlileri grubu, bir «Kapıkulu» vardır. Tanzimatla birlikte, daha doğrusu ondokuzuncu yüzyılın başlarında, devlet görevlileri grubunun bünyesel bir değişime uğradığı görülmektedir. Duraklama halindeki imparatorluktaki gerileme ve çöküşün başlaması, modernleşme ve Batılılaşma çabaları ve Kapıkulu'nun bünye değişiklikleri hep aynı döneme rastlar. Bu bir rastlantı olmadığı gibi, aralarında sebep - sonuç ilişkisi de yoktur. Yani ne Batı'ya pencere açmak çöküşü hazırlamış, ne modernleşmeye çabalamak devlet görevlilerinde yeni anlayışlar ortaya çıkarmış, ne de Kapıkulu, bu yeni anlayışı modernleşme çabalarını ortaya çıkarmıştır. Bütün bunlar aynı dönemde, birlikte olmuş ve böyle istendiği için değil, böyle olması kaçınılmaz olduğu için gerçekleşmişlerdir.

Bu koşullar altında günümüz devlet görevlilerinin içinde bulunduğu karmaşık durumun aydınlık bir çözümlenmesini yapmak için gözlerimizi öncelikle uzak tarihimizin sosyal çatışmalarına çevirmek ve «Kapıkulu», «İlmiye», «Bürokrasi», «Eşref», «Burjuvazi» vb. gibi kavramların Türkiye açısından taşıdığı anlamları ortaya koymak gereklidir.

Bu arada özellikle, tarihimiz boyunca süren «Halk - Kapıkulu» çatışmasının gelişimini dikkatle incelemek zorundayız. Bu yazı çerçevesinde, önce bu çatışmanın tarihsel gelişimini kısaca incelediğimiz zaman öyle sanıyoruz ki, günümüz çatışmalarını daha aydınlık bir şekilde görmemiz mümkün olabilecektir. (1)

Ortaçağ'dan bu yana Türk - İslâm devletlerinin kuruluş, gelişme, çöküş ve yeniden örgütlenme süreçlerini incelediğimiz zaman ortak bir olguyla karşılaşırız. Önce halk, yani çoğunlukla göçebe aşiretler bir devlet kurmakta ve çevre ulusları da egemenlikleri altına alarak büyümektedir. Daha sonra «Merkez», yani bey, ya da sultan, ya da imparator, yani kurulan devletin üst yöneticileri, «Kapıkulu Yaratma» işlemine başlamaktadırlar. Bunun, yani kapıkulu yaratılmasının ana nedeni merkezin iç ve dış düşmanlarına karşı koyabilmek için, elinin altında kendisine sıkı bir şekilde bağlı, düzenli bir kadro bulundurulması dileği olmaktadır. Kapıkulu genellikle yeni fethedilen yada eskiden fethedilmiş olan topraklarda yaşayan «Gayrimüslimleri» yada farklı etnik grupların üyelerinin çocuklarının alınarak, küçük yaşta bir çeşit beyin yıkama ve eğitime programı uygulanmasıyla yaratılmaktadır. Merkez'e körukörüne bağlı olacak bir şekilde yetiştirilen bu «Kullar», askeri ve yönetsel kadroları oluşturmalarıdır. Köksüz bir sınıf olan, dahası özellikle köksüz bir sınıf olmasına çabalanan «Kapıkulu»nun tek yaşama şansı, «Merkez»in emirleriyle böyle körukörüne başegmesine bağlıydı, yada buna inandırılmış durumdaydılar. (2)

Halk, tek merkeze bağlı düzenli askerleri olan «Kapıkulu» karşısında her zaman yenilmeye mahkûmdur. Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Sultan Sencer zamanında en aşırı düzeye çıkan bu çatışma, Devletin kurucusu durumunda olan göçebe Türkmen Kabilelerinin bazı başarıları ve dahası bir ara Sultan Sencer'i tutsak almalarına karşın, yenil-

(1) Bu yazımızda belirli eserlere dipnot düşmiyeceğiz. Sırası geldikçe adını vereceğimiz eserler yada makaleler, o konuda geniş bilgi veren kaynaklar olarak düşünölmelidir.

(2) Kapıkulu hakkında geniş bilgi için bkz.

Fuat Köprölü; «Osmanlı Devletinin Kuruluşu»

TTK Yayınları, XIII. Seri, Sayı 8, Ankara 1959

» » ; «Harzemşahlar», İslâm Ansiklopedisi, Cilt 5, s. 265-296

» » ; «Orta zaman Türk - İslâm Feodalizmi» TTK Belleten, Sayı 5, s. 19

İ. H. Uzunçarşılı; «Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhâi»

TTK Yayınları, XIII. Seri, Sayı 2, Ankara 1937

meleri ve Irak üzerinden Anadolu'ya doğru çekilmeleriyle sonuçlanmış ve bu olay, Anadolu Selçuklularının güçlü bir imparatorluk olarak doğuran tarihsel koşulların en önemlilerinden birisi olmuştur.

Büyük Selçuklu Sultanlığı bünyesinde ortaya çıkan «Kapıkulu - Halk» çatışmasının bir benzeri Anadolu Selçuklu Sultanlığı bünyesinde de ortaya çıkmış ve bu çatışma sonucu Türkmen kabileleri, Anadolu'nun batısına, «Uç»lara doğru çekilmeye başlamışlardır. Konya Sultanlığı, Moğol istilasından sonra zayıflayınca, bu beylikler ve bu arada Osmanlı Beyliği bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunda «Kapıkulu Yaratma» işlemi, daha Sultan I. Murad zamanında başlamıştı. Ancak bu «Kapıkulu»nun gelişmesi iktidara ek başına hakim olması. Sultan II. Mehmed (Fatih) zamanında mümkün olmuş ve İstanbul'un fethedilmesinden sonra yönetimde Türkmen ve Ahi'lerin son temsilcisi Çandarlı Halil'in asılmasıyla, Osmanlı İmparatorluğunda yaklaşık olarak dört yüz sene sürecek olan, «Kapıkulu»nun mutlak egemenliği başlamıştır. Aslında «Kapıkulu» ile Türkmenlerin en önemli çatışması, Yıldırım Beyazıt'ın amcasının oğlu Mustafa Çelebi ile II. Murad'm yapmış olduğu Ulubat Savaşıdır. Bu savaş şehzadeler arasında bir taht kavgası değil, Mustafa Çelebi ordusunda yer almış bulunan «Kurucu Unsurlarla», yani Türkmenler ve Ahi'lerle, II. Murad ordusunu oluşturan «Kapıkulu» arasındaki «Varlık yada yokluk» kavgasıdır. Savaşı kazanan taraf hakimiyeti ele geçirmiş olacaktı ki; bu savaş II. Murad ordusu, yani «Kapıkulu» kazanmıştır.

Şimdi Osmanlı İmparatorluğunda «Kapıkulu»nun nasıl oluştuğunu ana çizgileri ile saptamamız gerekir. Kapıkulu önceleri savaşlarda tutsak edilen küçük yaştaki hristiyan çocuklardan oluşturulurdu. Bu çocuklar önce, Rumeli köylüsünün yanına verilerek az bir ücretle hizmet ettirilir, İslâm gelenek ve davranışlarını öğrendikten sonra, ilk kez Gelibolu'da açılmış olan Acemi Ocağına bir akçe gündelikle gönderilirlerdi. Bu çocuklar daha sonra iki akçe gündelikle yeniçeri ocağına alınırlardı.

Daha sonraları ise savaş tutsağı çocuklarla yetinilmediğini, imparatorluğun «Gayrimüslim» tebası arasından bu çocukların toplandıklarını görüyoruz. «Devşirme Yöntemi» adı verilen bu yöntemi anahatlarıyla kısaca görmemiz gerekir.

Devşirme işi «Yayacıbaşı» yada «Turnacıbaşı» adı verilen özel görevlilerle yapılırdı. Bunlar belirli zamanlarda hristiyan tebanın yaşadığı

köyleri tarar ve uygun durumdaki hristiyan köylü çocuklarını toplarlardı. Bu devşirme sırasında göz önünde bulundurulmuş koşullar arasında çocuğun sağlıklı bulunması, akıllı görünmesi, kentlerde yaşayarak gözünün açılmamış olması, herhangi bir sanatla uğraşmamış olması, ailesinin tek erkek çocuğu olmaması gibi hususlar sayılabilir.

Devşirilen çocuklar gene Türk köylü ailelerinin yanına verilir ve burada Türk - İslâm geleneklerini öğrendikten sonra Acemi Ocağına gönderilirlerdi. Bunlardan yetenekli görülenlerinden bir kısmı, «İç Oğlan» olarak saraya alınır ve geri kalanlar Acemi Ocağından sonra Yeniçeri Ocağına kaydolurlardı. Saraya iç oğlanı olarak almanlar ise «Enderun» adı verilen saray okulunda on dört sene sürecek yoğun bir eğitimle yetiştirilirler ve imparatorluğun yönetimine hazırlanırlardı.

Böyle bir «Kapıkulu» yaratmanın mantığında yatan husus. «Merkez»in kendisine körü - körüne bağlı unsurlar yaratmak arzusuuydu. Eski köken ve ilişkilerinden kesin olarak kopartılan «Kapıkulu»nun yaşayabileceği tek alan, imparatorluğun yönetim felsefesiyle sınırlandırılmış ve kuralları saptanmış bir alandı. «Kapıkulu» zaten bu kurallarla mutlak olarak koşullandırılmış ve bu kurallara uyacak bir şekilde seçilmişti. Bu sınırların dışında hiç bir yaşama umudu olamazdı.

Bu arada «İlmiye» sınıfının durumunu da ortaya koymamız gerekir. Ortaçağdan beri Türk - İslâm Medresesi, her zaman halka açık ve halka dönük bir nitelik göstermiştir. Hiç kuşkusuz «İlmiye»yi bir bütün olarak ele almanın türlü sakıncaları olabilir. Ancak tümünde ortak olan bir nokta vardır ki; bu ortak nokta «İlmiye»yi bir bütün olarak soyutlayabilmemizi mümkün kılmaktadır. Bu ortak nokta, az yukarda değindiğimiz gibi «İlmiye»nin toplumun alt kesimlerine açık olması ve «İlmiye Üyelerinin» halk'la doğrudan ilişkilerinin kesilmemesidir. Geçmiş ile tüm bağları kopartılan ve bir imparatorluk anlayışıyla yoğrulan «Kapıkulu»nun aksine, «İlmiye»nin geçmişi ile bağları tüm canlılığı ile sürmüştür. Kaldı ki; bu konuya biraz aşağıda gene değineceğiz. Ancak şimdiden ileri sürebileceğimiz şekilde, Osmanlı İmparatorluğunda sık, sık görülen «Kapıkulu - Halk Çatışmasında», «İlmiye halk'ın yanında yer almış ve özellikle hakimiyetin tümüyle «Kapıkulu»na geçtiği bir ortamda, kadı silsilesi ve bunun yönetim merkezi olan «Kazaskerlik» ile, halkın sözcüsü durumuna girmiş ve bunu dört asır yürütmüştür. (3)

(3) İlmiye hakkında geniş bilgi için bkz.

Adnan Adıvar : «İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti»

İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Cilt VI, Sayı 9 İstanbul, 1954

İ. H. Uzunçarşılı; «Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı»

TTK Yayınları, VIII. Seri, No 17, Ankara 1965

Aslında bu konuyu biraz açıklamak gerekir. Medresenin üç türlü ürünü vardır: Kadılar, imamlar ve müderris adayları. Osmanlı İmparatorluğunda Medrese biraz yukarıda değindiğimiz gibi «Kapıkulu»nun sızmadığı tek kurum olarak kalmış ve askeri, yönetsel tüm görevleri ele geçiren «Kapıkulu»; vezirler, defterdar, nişancı ve kazaskerden oluşan Osmanlı Divanında kazaskeri saf dışı edememiş, daha doğrusu kazaskerlik makamını ele geçirememiştir. Halkın temsilcisi ve sözcüsü durumuna giren «Kadı» ile, «Kapıkulu»nun temsilcisi olan «Subaşı» arasındaki bölgesel düzeydeki çatışmaların belgeleri karşılıklı «Şikâyet-nameler» olarak arşivlerimizi doldurmaktadır.

Burada Osmanlı İmparatorluğunun din anlayışı üzerinde de bir parça durmamız gerekir. Osmanlı İmparatorluğu kuruluş döneminde teokratik bir devletin özelliklerini taşımakta, sırasında «Kamu Hukuku» konusunda şeriat kurallarını zorlayabilmektedir. Sultan I. Selim'in (Yavuz) hilâfet makamını İstanbul yapması bile, bu durumu bir süre için değiştirmemiştir. (4)

İmparatorluğun genişleme ve duraklama devirlerinde «Saray - Kapıkulu» birleşimi ve yönetimi karşısında halkın tutumu, genel bir şekilde «Devlete Küsmek» ve «Sırt Çevirmek» şeklinde adlandırılabilir. Bu dönemde halkın tek dayanağı, zaten köken olarak kendinden olan «İlmiye» idi.

18. Asrın sonuna kadar süren bu durum, İmparatorluğun gerileme devrine girmesiyle değişmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki sanayi devrimine neden ayak uyduramadığı konusunun incelemesine girmek istemiyorum. Ancak Osmanlı İmparatorluğu açısından «Gerileme Devri» denilen dönemin ayrı bir özelliği vardır ki; o da İmparatorluğun «Gayrimüslim Tebası»nm çoğunlukla yaşamakta olduğu Avrupa topraklarında, toprak kayıpları olmasıdır. Bu bölgelerdeki toprak kayıpları, söz konusu kaynaktan oluşturulan «Kapıkulu»nun kaynağının kuruması demektir. Bu durumda «Saray», «Sivil - Asker Yöneticisi» yetiştirmek üzere halka açık okullar kurmak zorunluluğunda kaldı. Böylece 19. asırda «Kapıkulu» bünye değiştirmeye başladı.

Gene 19. Asırda bu okulların yanısıra, bütün «Üstyapı Kurumlarında» özenti şeklinde «Batıya Dönüş» başladı. «Merkez»de olup - biten her-

(4) Bu konularda bkz.

Halil İnalçık ; «Örf», İslâm Ansiklopedisi, Cilt 9, s. 480

» » ; «Mahkeme», İslâm Ansiklopedisi, Cilt 7, s. 149-151

Ö. L. Barkan ; «Kanunname», İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 185-196

şeye karşı olduğu gibi, İmparatorluğun geniş halk kitleleri bu davranışlara karşı da umursamaz bir tavır takındı, dahası karşı çıktı.

Tarihin akışı içinde «Medrese» de nitelik değiştirmeye başladı. Halk'la arasındaki sıkı işbirliği devam ediyordu. Ancak kendini yenileyememiş, zamana ayak uyduramamıştı. «Batı'ya» düşmanlık şekline dönmüştü ve bunun yerine bir seçenek koyması da mümkün olmadı.

19. Asrın ürünü olan «Osmanlı Aydını» ve yeni oluşan «Sivil - Asker Bürokratı», «Batı'yı» model almıştı. Ancak «Batı'ya» dönük olan yüzünü «Halk'a» çevirmemiş, kendi halkına yabancılaşmıştı. «Saray», İmparatorluğu «Devşirme Kapıkuluyla» yönetirken, halkın gündelik yaşantısına pek ilgi duymuyor ve karışmıyor ve buna karşılık, Celali İsyanları gibi bazı olaylar ayrı tutulursa, «Halk»tan da yoğun bir tepki görmüyordu. Oysaki «Sivil - Asker Bürokrat» halkın yaşantısını değiştirmek istiyor, kendisini bu yolda görevlendirmiş sayıyordu.

Birinci Meşrutiyet öncesinde Osmanlı İmparatorluğundaki gruplaşma şöyleydi:

- «Saray»a pekçok bakımlardan ters düşmüş, «Halk»tan gelme, «Batı'ya» dönük ve fakat halktan kopmuş, yeni oluşmaya başlamış «Sivil - Asker Bürokrat» kadro ve bunların okulları,
- Toprakların «Mülkleşmesinin» yaşantısında önemli bir değişiklik yapmadığı «Halk»,
- Halkın gündelik yaşantısına önemli etkisi olan «Din» ve «Medrese»,
- Genellikle toprakların mülkleşmesine bağlı olarak ortaya çıkan (5) ve isteklerini «Saray'a» zorla onaylatabilecek kadar güçlenmiş bir «Ayan» ve «Eşref»,
- Başbozuk ve güçsüz bir «Saray».

(5) Osmanlı Toprak Düzeni ve bunun değişimi, üzerinde çok durulmuş bir konudur. Biz burada sadece, kendimizce çok temel saydığımız birkaç çalışmanın adım vermekle yetinmek istiyoruz.

Fuad Köprülü ; «Osmanlı Devletinin Kuruluşu»

TTK Yayınları, XIII. Seri, Sayı 8, Ankara 1959

Mustafa Akdağ ; «Tımar Rejiminin Bozuluşu»

A. Ü., DTCF Dergisi, Cilt III, Sayı 4, Ankara 1945

Ömer Lütfi Barkan ; «Malikane Divani Sistemi»

Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası II, İstanbul 1934

» » » ; «Toprak Hukuku»

Yüzüncü Yıldönümü dolayısıyla yayımlanan «Tanzimat»

Abdülhamid, Birinci Meclis'i kapattıktan sonra, «Saray'ı yalnızlıktan kurtarma çabasına girişti. «Sivil - Asker» bürokrattan bir şey bekleyemezdi. Ve o da «Din»e sarıldı. Böylece hem bir anlamda kendisini ortadan kaldırmak isteyen «Sivil - Asker Bürokrasiye» karşılık «Halk»ın desteğini sağlamak, hem de «Panislamizm» ile imparatorluğu bir süre daha yaşatmak istiyordu.

Böylece 19. Asrın sonlarında ve 20. Asrın başlarında gruplaşma iki cephe şeklinde kesin durumunu aldı:

— Bir tarafta «Saray», «Eşraf», bunların destekledikleri «Din» ve tarihsel olarak buna bağlı olan «Halk»,

— Öte tarafta «Asker - Sivil Bürokrat».

Bu iki cephenin otuz sene süren ilk çatışmalarının sonu II. Meşrutiyet oldu. «Sivil - Asker Bürokrat», «Sarayı» yenmişti.

İkinci Meşrutiyet kadroları «Halk»a inmeye çabaladılar, yani ne yapmak istediklerini anlatma çabasına giriştiler. Oysaki ne yapmak istediklerini net bir şekilde kendileri de bilemiyorlardı. Hele bu istediklerini yapma yetkisini nereden aldıkları konusunda en ufak bir fikirleri bile yoktu. Tanrısal kökenli iktidarı «Monarşi»nin elinden almışlar ancak bunun yerine «iktidarın kaynağının halkın iradesi olması gerekir» düşüncesini bile ileri sürememişlerdi. Ancak her şeye karşın, duygusal bir heyecan havası estirmeyi başardılar. Fakat çok ufak bir istisnası dışında «Eşraf» ve özellikle «Din», Meşrutiyete ve İttihatçı'lara karşıydılar ve bunun, şimdi tartışma dışı tutacağımız çok anlaşılabilir nedenleri de vardı.

Mondros Mütarekesiyle Cumhuriyetin ilanı arasında geçen dönem, bu çatışmanın ilginç görüntüleri olan bir dönemdir. Batı'ya dönük «Sivil - Asker Bürokrat», bir kısım «Eşraf» ve «Dinci»lerin de desteğini sağlayarak «Halkı» arkasına almak ve yurdu kurtarmak kavgasında

-
- » » » ; «Çiftlik», İslâm Ansiklopedisi, Cilt 3, Sayfa 392-397
 » » » ; «Öşür», İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 185-196
 » » » ; «Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri», ikinci Türk Tarih Kongresi
 » » » ; «Kanunlar» (XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları) Cilt I, İ.Ü.E.F. Türkiyat Enst. Neşr., İstanbul 1943

iken, «Sarayı» buna karşı çıkabiliyordu. Ancak Ankara savaşın sonuna kadar «Sarayı» karşısına almamış, bunun yerine yukarıda sözünü ettiğimiz grupların desteklerini sağlamak için «Düşman elinde esir bulunan Halifeyi kurtarmak amacıyla olduğunu» sık, sık açıklamaktan çekinmemiştir. İkinci Meşrutiyetin «Halka Dönme» çabalarının az-çok başarılı olmasının kanıtı, «Halk»ın geç de olsa, Yunan yayılmasının genişlemesiyle de olsa, bu kavga ya katılmasıdır.

Savaştan sonra kurulan genç Cumhuriyete dinamik kadrolar gerekiyordu. Ancak ne yazık ki; uzun seneler süren savaşlar, Cumhuriyetin gereksinmesini duyduğu kadroları eritmiş bulunuyordu. Cumhuriyetin ilk kadrosu «Sivil - Asker Bürokrat, Aydın» idi. Ancak yönetici kadro dışında «Osmanlı Aydın»ının en yaşlı ve köhnemiş grubu idi.

İşte bu tarihsel koşullar Cumhuriyet Halk Partisini ortaya çıkardı. Ortak bir düşmana karşı savaşmak üzere memleketin çok farklı grupları bir araya gelmişlerdi. Aralarında dünya görüşü ve beklentiler açısından hiçbir ortak nokta yoktu. Salt yurdun kurtarılması amacı çerçevesinde birleşmişlerdi. Ancak daha savaş sürerken «Dinciler» ve çok ufak bir kısım «Eşraf», Büyük Millet Meclisi içinde «İkinci Grup»u kurarak, yönetici gruptan koptularsa da, zaferi izleyen ilk genel seçimlerde bu grup saf dışı bırakıldı.

Yönetici kadrodan gelen ilk reformlar «Dinci» grupları Cumhuriyet Halk Partisinden iyice uzaklaştırdı. Fakat «İlmiye»nin merkez örgütü dağıtılmış durumda olduğu için, CHP'nin karşısına siyasal bir güç, siyasal bir seçenek olarak çıkması düşünülemezdi.

İmparatorluğun son dönemlerinde yavaş, yavaş ulusal olmayan bir sanayi kurulmaya başlanmıştı. Aynı şekilde toptan ve kısmen de perakende ticaret, ulusal olmayan unsurların ve azınlıkların denetimindeydi. Bu durumu değiştirmek için «ttihatçılar»ın özellikle savaş içinde gösterdikleri yoğun çabalar sonuç vermemiş, özellikle «İşgal İstanbulu». Türk unsurun iyiden iyiye ortadan çekilmesine sebep olmuştu.

Cumhuriyet Yönetimi, İzmir İktisat Kongresi'nin ışığı altında bir «Türk Özel Sektörü» yaratmak çabasına girişince, bu çabadan yararlanmak isteyen iki grup ortaya çıktı. Bunlardan birincisi daha 1. Dünya Savaşı içinde bu çabaya girişmiş bulunan «Eski İttihatçılar»dı. İkinci grup ise, Ulusal Savaş'ta yer almış «Yüksek Bürokratlar» dan oluşuyordu. Çabalarına bir parça da «Devrime karşı muhalefet» karıştıran birinci grup, CHP içinde yer alamamıştı. Bunlar, Mustafa Kemal'e yapı-

mak istenen suikast neden gösterilerek safdışı edildiler. İkinci grup ise, kısa sürede İstanbul ve İzmir'in kozmopolit çevreleriyle özdeşleşerek, hem CHP içinde bir güç, hem de CHP dışında bir baskı unsuru olma yoluna gittiler.

Toprak sahiplerinin bu dönemde sanayi ve ticarete karşı duydukları ilgisizlik oldukça şaşırtıcıdır. Zira bilindiği gibi; CHP içinde «Bürokratların» yanısıra en önemli güç, toprak sahiplerinden oluşmaktaydı.

Aslında CHP içindeki «Bürokratlar» da ikiye ayrılmış durumdaydılar. Bunlardan bir kısmı tüm davranışlarıyla devletin çıkarlarını korumak istiyorlar, bir kısmı ise devletin olanaklarını kendi kişisel çıkarları için kullanmak çabasında bulunuyorlardı. Ancak burada şu soruyu sırayabiliriz: Acaba bu ikinci grubu oluşturanlar liberál - kapitalist bir anlayış içinde, devlet eliyle kapitalist yaratarak ve sonra bu kapitalistlerle ülkeyi kalkındırmak amacını gütmüş olabilirler mi? Bu davranış böyle yorumlansa bile, sanıyoruz olayın niteliklerinde bir değişim olmayacak ve hiç kuşkusuz, devlet kaynaklarının bireysel çıkarlar yönünde kullanılmış olması olgusu değişmeyecektir.

Bütün bunlar bir yana, salt kapitalist yolla kalkınmak umudu 1930' larda suya düşünce, CHP oldukça katı bir devletçiliğe döndü. Atatürk'ün varlığı bu «Devletçiliğin» başarılı bir şekilde yürüyebilmesini sağladı. Yeni oluşmaya, daha doğrusu palazlanmaya başlayan «Burjuvazi», Atatürk'ün amaçlarına doğrudan karşı çıkacak güçte değildi. «Serbest Fırka» ve «Terakkiperver Fırka» denemelerinde bu unsurlar, CHP'ye karşı bu partileri desteklediler. Ancak bu demokrasi denemeleri ömürsüz oldu.

Atatürk öldüğü zaman CHP, memleketteki hemen hemen tüm unsurları toplayıcı bir şekilde içinde barındırmaktaydı. Bu durum 2. Dünya Savaşı boyunca sürdü.

Ancak savaştan sonra ilginç bir durum ortaya çıktı. Savaş, getirdiği büyük hoşnutsuzluklarla, «Bürokrat İktidar» halkın gözünden iyice düşürmüştü. Bu arada, bir anlamda büyük vurgunlar vuran ve zenginleşen güçlü bir «Ticaret Burjuvazisi» ortaya çıkmış; aynı şekilde, savaş içinde çok yükselen tahıl fiyatlarının zenginleştirdiği toprak sahipleri, güçlü bir grup olarak CHP içinde sivrilmişlerdi.

Savaştan önce genellikle otoriter devletler dünya politikasına yön veriyorlardı. Savaştan sonra ise hakimiyet «Demokrasilere» geçmişti. Burjuvazinin ve bir kısım toprak sahiplerinin tekrar «Bürokrat İktida-

rın» baskısı altına girme dilekleri kalmamıştı. Biraz iç, biraz da dış etkenlerin baskısıyla çok partili hayata geçildi. Demokrat Parti, siyasi hayatın doruğuna, CHP saflarında ulaşan kimseler tarafından kurulmuştu. İlk ağızda, Batı Anadolu'nun «Ticaret Burjuvazisini», «Toprak Sahiplerini» ve doğaları gereği baskı rejimlerine karşı olan «Aydınlar»ı temsil ediyordu.

Cumhuriyetin ilk senelerinde saf dışı edildikleri sanılan «Dinci» gruplar ortamı uygun görür görmez ortaya çıktılar ve DP'yi desteklemek konusunda önemli ölçüde birleştiler. (6)

Cumhuriyet Halk Partisinin iktidardan düşmesi beklendiği kadar gürültü yapmadı. Oysaki «Halk»m temsilcileri, «Bürokrasinin» temsilcilerini safdışı deiyorlardı. Cumhuriyet, iktidarının kaynağını Tanrı'da bulan «İmparatorluğu» ortadan kaldırmış ve lâik bir anlayış çerçevesinde iktidarın kaynağını «Halk»a dayandırmıştı. Bu anlayış çerçevesinde iktidarın ve egemenliğin tek kaynağı «Halk»tı. Ancak alınan önlemlerin ve girilen reformların çoğu «Halka rağmen» olmuştu. Dahası, bu döneme tüm ağırlığını koyan saygın bir siyaset adamı «Halkın kendilerine düşman gözüyle baktığını» düşünebiliyordu. Ancak bütün bunlara karşın «Halk Adına» iktidara gelen kadro, köken olarak «Halk»tan gelmesine rağmen, «Halk»m uzun dönemdeki gereksinmelerine yönelmiyor, tehlikeli birtakım önlemlerle kısa dönemli tatmin yollarına yöneliyordu. Ancak belirtmemiz gerekir ki; «Halk» hiç olmazsa kısa dönemler açısından, memnundu. Günlük yaşantısı önemli ölçüde değiştiği gibi, o güne dek kendisinin üstünde ayrı bir varlık, bir otorite olan «Devlet» de emrine giriyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi 1954 seçimlerinde 1950'den daha büyük bir darbeye karşı karşıya kaldı. Ancak 1954'den itibaren koşullar hızla değişmeye başladı. Önce DP'nin kısa dönemli «Enflasyon Politikasının» sakıncaları su yüzüne çıktı. Arkasından üst üste kötü ürün köylüyü zor duruma düşürdü. Tarım kesimindeki plansız makineleşmenin yansısı sanayi kesiminde büyük bir hammadde sıkıntısı başladı.

Bu sıralarda CHP içinde büyük bir canlılık görülüyordu. Savaş sonrasında otoriter rejimlere karşı olmaları bakımından DP'yi destekleyen «Aydınlar» DP'nin «Din»e ödün veren politikasından ötürü CHP saflarına dönmüş, bunların yanısıra CHP kadroları içinde ortaya çıkan

(6) DP dışındaki siyasal kuruluşlar bu dönem açısından analiz dışı bırakılmıştır.

«Genç Kadrolar», «Halk»la sıkı bir işbirliği çabasına girişerek partiye, özellikle büyük kentlerde canlılık vermişlerdi. CHP yönetici kadrosu bu gençlerin kimi zaman aşırılığa kaçan davranışlarına göz yumdu. Zira parti içinde kalmış olan «Bürokratlar», «Toprak Sahipleri» ve bir kısım «Burjuvazi», «Halk»a inemiyorlardı ve bunun bilineimdeydiler.

1957 Seçimleri, Cumhuriyet Halk Partisi için iyiye işarettti. DP'nin aldığı oy oram, toplam oyların yüzde ellisinin altına düşmüştü. Ancak Demokrat Parti, iktidarı seçim yoluyla bırakmak istemeyen bir havadaydı. Buna karşılık CHP, genç kadrolarına ve bir kısım «Basın»a dayanarak, son derece ateşli ve sert bir muhalefete girişti. DP bu muhalefete «Vatan Cephesi» ile karşılık verdi. Bu karşılıklı sertleşme 27 Mayıs Devrimini doğurdu.

Cumhuriyet Halk Partisi, 27 Mayıs'a sahip çıkmak zorunda kaldı. 1961 Anayasası bir yandan; Danıştayla, Yargıtayla, Anayasa Mahkemesiyle, Özerk Üniversitesiyle, Milli Güvenlik Kuruluyla, Bağımsız TRT'siyle, «Bürokrat İktidar»ını belgeliyor, öte yandan da burjuva özgürlükleri açısından eksiksiz bir durumda bulunuyordu.

1961 Seçimleri, CHP için büyük bir başarısızlık oldu. Aldığı oy oranı, 1957'de aldığı oy oranının da altına düşmüştü. Devrimi izleyen ve Devrimin doğurduğu tüm sıkıntıların suçluluğunu CHP'ye yükleyen «Halk», eğer Demokrat Parti'yi hangi partinin temsil ettiğini sezebilseydi, 1961 - 1965 arasındaki «Koalisyonlar» ve «Askeri Darbe» girişimleri devri yaşanılmazdı.

Ancak 1961 Anayasası sadece koalisyonlar ve darbe girişimleri getirmede. Bunların yamsıra geniş bir düşünce özgürlüğü ve «Örgütlenme» getirdi. Sol örgütlenme Türkiye İşçi Partisi tarafından temsil edildi ve TİP, «Aydınlar» ve «Gençler» arasında büyük destek buldu. Bu arada özellikle büyük kentlerde, sayısı oldukça kabarık bir sanayi işçisi kitlesi ortaya çıkmıştı. Tarım kesiminde de kıpırdanışlar vardı. Halk'la arasındaki köprülerin ortadan kalkması tehlikesi karşısında CHP, «Ortamın Solu» sloganını benimsemek zorunda kaldı.

Bu arada sağ örgütlerin büyük bir çoğunluğu AP içinde yer almışlardı. Özellikle «Dinci» sağ örgütler, bir noktada AP'nin tabanındaki canlılığı yaratmaktaydılar. «İrkçi» sağ örgütler de AP eğilimindeydiler. Bu koşullar altında AP, bir yandan «Ulusal ve Ulusal Olmayan Ticaret ve Sanayi Burjuvazisini», bir yandan «Anadolu Eşrafı»m, bir yandan bir kısım «Toprak Sahiplerini» ve bir yandan da Türkiye'nin her tarafına dağılmış bulunan «Dinci» örgütleri temsil ediyordu.

1965 seçimlerine bu hava içinde girildi. Sonuç CHP için gene başarısızlık oldu. Bunu, kimileri ortanın solu sloganının iyi anlatılmadığına, kimi de ortanın solu sloganının yanlış bir slogan olduğuna bağladılar. Aslında bu başarısızlığın temel nedeni kozların tümünün AP'nin elinde toplanmış olmasıydı. «Halk» dengeli bir yaşantının özlemi içinde idi.

AP iktidarda olmanın verdiği avantajla, karmaşık bünyesine rağmen, 1969 seçimlerine kadar dağılmadan geldi. CHP'de ise önemli bir kopma oldu. Zira CHP «Merkez Sol»a kayınca, «Merkez» boş kalmış, 1969 seçimleri sonrasında bir «Merkez Sağ Koalisyonu» peşinde koşanlar, ayrı bir örgütlenmeye gitmişlerdi. CHP bu arada, seçim kanunundan ulusal artık yöntemini kaldırma konusunda AP ile anlaşınca, bu planlar gerçekleşemedi.

Öte yandan 1965 sonrasında sanayi kesiminde büyük bir gelişme başladı. Bu durum «Burjuvazının» gücünü arttırdığı gibi, «Yüksek Bürokrasi»ye de sanayi kesiminde yeni olanaklar sağladı.

«Ortamn Solu» 1969 seçimlerinde başarı sağlayamadıysa da, kimilerin «Burjuvazisi» ile büyük kentlerin «Burjuvazi» arasındaki çatışma, gelenekçi unsurların seçimlerden sonra saf dışı bırakılması koşuluyla AP'ye bir şans daha tanıdı, ve AP gene tek başına iktidara geldi. Ancak gelenekçi unsurları hükümete almayınca, «Esnaf» ve küçük kentlerin «Burjuvazisi» ile büyük kentlerin «Burjuvazisi» arasındaki çatışma, bir bölünmeye yol açtı. Adalet Partisi bu durumda geçici bazı önlemlerle parlamento içindeki çoğunluğunu devam ettirmeyi başardıysa da, güçlü bir iktidar olamadı.

Sosyal düzendeki karışıklıklara ilâve olarak, ekonomik hayatta da karışıklıklar ve sarsıntılar başlayınca, büyük kentlerin «Burjuvazisi» kendine yeni «Müttefikler» aramaya başladı ve bunu Cumhuriyet Halk Partisinin içinde buldu.

Ancak CHP içerisinde «Ortanın Solu»na karşı başlayan hareket, büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Elbette bu başarısızlık, CHP'den yeni kopmalar olması demektir.

«12 Mart»a bu hava içerisinde gelindi. Bu hareket aslında «Bürokrasi»nin bir iç kavgası olarak nitelendirilebilir. «Burjuvazi» ile özdeşleşmiş bir kısım «Bürokratların», 1961 Anayasası'nın ruhunu ve özünü değiştirerek, yukarıyı zorlamakta olan baskıları ortadan kaldırmayı amaç edindikleri görülmekteydi. Bir kısım «Bürokratlar» ise buna kar-

şı direnmekteydiler. Ancak bu direnme zayıf kalmakta ve sıkı yönetimin gölgesine sığınmış «Burjuvazi - Bürokrat Koalisyonu» istediği yasa değişikliklerini ve zorlamaları başarmaktaydı.

14 Ekim 1973 Seçimleri bu gidişi yavaşlatır gibi oldu. «Halk»la diyalog kurmayı başaran CHP, seçimlerden sonra Millî Selâmet Partisi ile koalisyon kurarak iktidara geldi. Çok kısa süren iktidarda Kıbrıs konusunda, dünya koşullarının iyi bir değerlendirmesini yapmasının sonucu olan başarısı, «Halk»la kurmuş olduğu diyalogu genişletmesine yol açtı. Ancak CHP - MSP Koalisyonu kısa ömürlü oldu.

Günümüz koşulları içinde Türk «Kapıkulu» yerini saptayamamış durumdadır. Bunun büyük bir kısmı CHP içinde «Halk»la bütünleşme çabası içindeyken, bir kısmı «Bürokratlar» da «Halk»a üstten bakmaya devam etmektedirler. Ancak günümüzün hızla değişen koşulları içinde, kısa sürede bir kristalleşmenin olacağı düşünülebilir.